

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

HOÀNG THU NHUẬN

KHẢO SÁT TRUYỆN KỂ DÂN GIAN BẮC KẠN
LƯU TRUYỀN Ở VÙNG HỒ BA BỂ
TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ,
VĂN HỌC VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

THÁI NGUYÊN - 2018

ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM

HOÀNG THU NHUẦN

KHẢO SÁT TRUYỆN KỂ DÂN GIAN BẮC KẠN
LƯU TRUYỀN Ở VÙNG HỒ BA BỂ
TỪ GÓC NHÌN VĂN HÓA

Ngành: Văn học Việt Nam

Mã số: 8.22.01.21

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ,
VĂN HỌC VÀ VĂN HÓA VIỆT NAM

Người hướng dẫn khoa học: GS.TS. VŨ ANH TUẤN

THÁI NGUYÊN - 2018

LỜI CAM ĐOAN

Tôi xin cam đoan đề tài luận văn khoa học: *Khảo sát truyện kể dân gian Bắc Kạn lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể từ góc nhìn văn hóa* là công trình nghiên cứu của riêng tôi. Các số liệu, kết quả nêu trong luận văn là trung thực và chưa từng được công bố trong bất cứ công trình nào khác.

Thái Nguyên, ngày 16 tháng 4 năm 2018

Tác giả luận văn

Hoàng Thu Nhuận

Xác nhận của khoa chuyên môn

Xác nhận của giáo viên hướng dẫn

GS.TS Vũ Anh Tuấn

LỜI CẢM ƠN

Bằng sự kính trọng và lòng biết ơn sâu sắc, em xin trân trọng cảm ơn **GS.TS Vũ Anh Tuấn** - Người thầy đã tận tình hướng dẫn và giúp đỡ em trong quá trình nghiên cứu và hoàn thành luận văn.

Em xin chân thành cảm ơn Ban Giám hiệu, các thầy, cô Khoa Ngữ Văn Trường Đại học Sư phạm - Đại học Thái Nguyên đã giúp đỡ và tạo điều kiện cho em trong suốt quá trình học tập và nghiên cứu tại trường.

Xin gửi lời cảm ơn sâu sắc tới các cô chú, anh chị ở UBND xã Quảng Khê và UBND xã Đồng Phúc, huyện Ba Bể, tỉnh Bắc Kạn cùng những người dân nơi đây đã nhiệt tình giúp đỡ và cung cấp những thông tin, tài liệu liên quan để em hoàn thành việc nghiên cứu đề tài này.

Em cũng xin bày tỏ lòng biết ơn sâu sắc tới gia đình, bạn bè, đồng nghiệp và cơ quan đã quan tâm, động viên, chia sẻ và tạo mọi điều kiện thuận lợi cho em trong quá trình học tập và hoàn thành luận văn.

Cuối cùng, em xin cảm ơn các thầy cô giáo đã đọc và chỉ rõ những thành công cũng như hạn chế trong luận văn tốt nghiệp này.

Thái Nguyên, ngày 16 tháng 4 năm 2018

Tác giả luận văn

Hoàng Thu Nhuận

MỤC LỤC

Lời cam đoan	i
Lời cảm ơn.....	ii
Mục lục	iii
MỞ ĐẦU	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Lịch sử vấn đề.....	3
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	6
4. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu	7
5. Phương pháp nghiên cứu	8
6. Kết cấu của luận văn.....	9
Chương 1: TỔNG QUAN VỀ CON NGƯỜI, VÙNG ĐẤT BA BỂ VỚI TRUYỆN KỂ DÂN GIAN BẮC KẠN LƯU TRUYỀN Ở VÙNG HỒ BA BỂ	10
1.1. Con người và vùng đất Ba Bể.....	10
1.1.1. Vị trí địa lí.....	10
1.1.2. Điều kiện tự nhiên	11
1.1.3. Con người Ba Bể	14
1.2. Các thể loại thuộc loại hình truyện dân gian các dân tộc lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể	15
1.3. Giới thuyết một số khái niệm và phương pháp nghiên cứu VHDG từ góc nhìn văn hóa.....	17
1.3.1. Một số khái niệm về văn hóa.....	17
1.3.2. Phương pháp nghiên cứu văn học dân gian từ góc nhìn văn hóa.....	19
Tiểu kết chương 1	23
Chương 2: GIÁ TRỊ VĂN HÓA TRONG TRUYỆN KỂ DÂN GIAN BẮC KẠN LƯU TRUYỀN Ở VÙNG HỒ BA BỂ TỪ PHƯƠNG DIỆN NỘI DUNG	24
2.1. Khái quát về thần thoại - truyền thuyết, cổ tích vùng Hồ Ba Bể	24

2.1.1. Về truyện kể dân gian Bắc Kạn lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể	24
2.1.2. Về thần thoại - truyền thuyết, cổ tích vùng hồ Ba Bể	25
2.2. Thần thoại - truyền thuyết vùng Hồ Ba Bể với những quan niệm về thiên nhiên và lịch sử.....	26
2.2.1. Quan niệm của truyền thuyết, thần thoại về thiên nhiên.....	26
2.2.2. Quan niệm của truyền thuyết, thần thoại về lịch sử	29
2.3. Truyện cổ tích Bắc Kạn vùng Hồ Ba Bể với những quan niệm về con người và xã hội	33
2.3.1. Truyện cổ tích loài vật ở Ba Bể.....	34
2.3.2. Truyện cổ tích thần kì Ba Bể.....	37
2.3.3. Truyện cổ tích sinh hoạt Ba Bể	38
Tiểu kết chương 2	40
Chương 3: GIÁ TRỊ VĂN HÓA TRONG TRUYỆN KỂ DÂN GIAN BẮC KẠN LƯU TRUYỀN Ở VÙNG HỒ BA BỂ TỪ PHƯƠNG DIỆN NGHỆ THUẬT	42
3.1. Những đặc điểm văn hóa tộc người trong thế giới nghệ thuật truyện kể dân gian lưu hành ở vùng Hồ Ba Bể.....	42
3.1.1. Đặc điểm văn hóa tộc người trong thế giới nghệ thuật của thần thoại, truyền thuyết.....	42
3.1.2. Đặc điểm văn hóa tộc người trong thế giới nghệ thuật của cổ tích.....	53
3.2. Những đặc điểm văn hóa tộc người qua hệ thống mô típ trong truyện kể dân gian lưu hành ở vùng Hồ Ba Bể.....	66
3.2.1. Các mô típ cơ bản trong truyện kể dân gian lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể	66
3.2.2. Mô típ giải thích địa danh, phong tục.....	68
3.2.3. Mô típ kết cấu, cốt truyện trong truyện cổ tích sinh hoạt Ba Bể.....	70
Tiểu kết chương 3	71
KẾT LUẬN.....	73
TÀI LIỆU THAM KHẢO.....	76

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

1.1. Lý do học thuật

Vấn đề nghiên cứu văn học và văn học dân gian từ góc nhìn văn hóa đã và đang là một hướng nghiên cứu có tính mới mẻ cập nhật hiện đại ở nước ta trong những thập kỷ đầu thế kỷ XXI.

Trong quá trình tồn tại và phát triển, nhân dân các dân tộc Bắc Kạn nói chung và nhân dân vùng hồ Ba Bể nói riêng đã xây dựng cho mình một kho tàng văn học dân gian mang đậm bản sắc của các tộc người nơi đây, nhưng nhìn chung vẫn nằm trong nguồn mạch thống nhất của văn hóa Việt Nam. Nói cách khác, văn học dân gian lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể với những đặc sắc riêng đã góp phần làm nên bộ mặt phong phú, đa dạng nhưng thống nhất của văn học dân gian Việt Nam. Vùng hồ Ba Bể là một trong những cái nôi của văn hóa Tày cổ. Nơi đây, hội tụ đầy đủ các loại hình văn học dân gian, trong đó có truyện kể dân gian. Thể loại này phát triển khá phong phú, đa dạng, phản ánh rõ nét về lịch sử, địa lí, văn hóa, ngôn ngữ, bản sắc con người vùng miền này. Theo khảo sát, nó chưa từng được nghiên cứu một cách hệ thống.

1.2. Lý do nghiệp vụ

Bên cạnh đó, việc nghiên cứu, học tập văn học dân gian địa phương trong hệ thống nhà trường ở Việt Nam nói chung và tỉnh Bắc Kạn nói riêng vẫn chưa được chú trọng. Hiện nay, cũng như các tỉnh khác, tỉnh Bắc Kạn đang có chủ trương đưa văn học địa phương vào giảng dạy trong nhà trường phổ thông, giúp các dân tộc trong địa phương mình hiểu rõ hơn về truyền thống văn hóa lịch sử, về mảnh đất, con người nơi mình đang sống và làm việc. Là một giáo viên THPT, thiết nghĩ việc nghiên cứu, khảo sát về truyện kể dân gian ở vùng hồ Ba Bể là việc làm cần thiết để gìn giữ di sản văn hóa phi vật thể của dân tộc Việt Nam nói chung và của nhân dân các dân tộc Ba

Bê nói riêng. Đồng thời, việc làm này cũng có ý nghĩa thiết thực và bổ ích trong công tác giảng dạy.

Hơn nữa, bản thân là một người con của dân tộc Tày, sinh ra trên mảnh đất Ba Bể thân yêu, tôi luôn mong muốn sẽ hiểu được một cách sâu sắc và cụ thể về văn học dân gian dân tộc mình. Từ đó, khẳng định những giá trị tiêu biểu của bộ phận văn học này, đồng thời muốn góp tiếng nói tri ân của mình với vùng đất quê hương Ba Bể.

1.3. Lý do xã hội

Bắc Kạn là tỉnh miền núi, nằm ở trung tâm vùng núi Đông Bắc nước ta. Cùng với thời gian, mặc dù có không ít những thay đổi về địa dư hành chính, về địa danh, địa giới nhưng tỉnh Bắc Kạn vẫn là một địa bàn gắn kết bởi quá trình lịch sử văn hóa trên nền tảng cảnh quan địa lí với các sắc thái độc đáo và đa dạng.

Do vận động kiến tạo địa chất, thiên nhiên hào phóng đã tạo nên một vùng đất Bắc Kạn có những kì quan thiên nhiên độc đáo, nổi lên trên hết là vùng hồ Ba Bể. Danh thắng hồ Ba Bể từ lâu đã đi vào thơ văn:

Bắc Kạn có suối dải vàng

Có hồ Ba Bể có nàng áo xanh

(Ca dao)

Câu ca dao nổi tiếng trên đã khái quát được về mảnh đất Ba Bể nói riêng và tỉnh Bắc Kạn nói chung - một vùng đất giàu đẹp và nên thơ.

Bắc Kạn là nơi cư trú của nhiều dân tộc anh em, chủ yếu là người Tày, Nùng, Việt, Dao, Sán Chay, Mông, Hoa... Suốt chặng đường dài dựng nước và giữ nước, các dân tộc anh em đều sống xen kẽ, họ cùng chung sức, chung lòng, xây dựng quê hương, đấu tranh chống thiên tai và ngoại xâm đồng thời cũng đã sáng tạo ra một nền văn hóa dân gian của mỗi dân tộc vô cùng đặc sắc và phong phú.

Khi nghiên cứu về văn hóa các dân tộc, các nhà nghiên cứu đã có cơ sở khoa học để lí giải rằng: có thể toàn bộ khu vực Bắc Kạn theo đơn vị hành

chính hiện nay vốn đã là một trung tâm nguyên sơ bản địa của văn hóa Tày cổ. Tuy nhiên nằm ở trung tâm vùng núi Đông Bắc nên Bắc Kạn cũng là điểm hội tụ, đan xen và gắn kết văn hóa đặc sắc của các dân tộc trong vùng. Văn hóa vật chất và văn hóa tinh thần của các dân tộc trên quê hương Bắc Kạn đã góp một phần tạo dựng nên nền văn hóa đặc sắc của các dân tộc Việt Nam.

Chính vì vậy, việc tìm hiểu truyện kể dân gian Bắc Kạn lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể là tăng cường sự hiểu biết về vốn văn hóa dân gian của các dân tộc nơi đây, đồng thời để tăng cường sự đoàn kết giữa các tộc người anh em là một việc làm có ý nghĩa lớn lao và lâu dài đối với sự nghiệp xây dựng một đất nước Việt Nam giàu đẹp và văn minh, xây dựng một nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc. Khảo sát, nghiên cứu truyện kể dân gian từ góc nhìn văn hóa đã và đang là một hướng tiếp cận nghiên cứu hiệu quả vì trong bối cảnh hiện nay, việc gìn giữ bản sắc văn hóa dân tộc đã và đang được đặt ra như một thách thức trước xu hướng toàn cầu hóa.

Từ những lí do trên đây, tôi đã chọn đề tài ***Khảo sát truyện kể dân gian Bắc Kạn lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể từ góc nhìn văn hóa*** với hi vọng sẽ đóng góp thêm một vài ý kiến để tiến tới có một cái nhìn tổng thể và toàn diện về truyện cổ Bắc Kạn.

2. Lịch sử vấn đề

2.1. Truyện kể Bắc Kạn nói chung, truyện kể dân gian Bắc Kạn lưu truyền ở vùng hồ Ba Bể nói riêng, với bản sắc riêng của các dân tộc vùng miền này đã góp phần làm nên bộ mặt phong phú, đa dạng của nền văn học dân gian Việt Nam. Tuy nhiên, việc nghiên cứu bộ phận văn học dân gian các dân tộc thiểu số, đặc biệt ở vùng hồ Ba Bể, đến thời điểm hiện nay vẫn còn ít được chú ý. Nhưng cũng phải kể đến các công trình dày công sưu tầm và giới thiệu văn bản truyện kể như *Truyện kể Việt Bắc* (Hoàng Quyết biên soạn, lời giới thiệu của Nông Quốc Chấn, 1963); *Truyện cổ Tày - Nùng* (1974); *Truyện cổ các*

dân tộc ít người Việt Nam (1978), *Truyện cổ Bắc Kạn* (2000); *Sưu tập và khảo cứu truyện cổ Tày* của hai tác giả Vũ Anh Tuấn và Vi Hồng (Khoa Ngữ văn, Đại học Sư phạm Thái Nguyên); *Tìm hiểu một cặp mẫu kể dân gian miền núi dưới góc độ loại hình của tác giả Vũ Anh Tuấn* (*Tạp chí văn học số 4 - 1991*); *Khảo sát cấu trúc và ý nghĩa một số típ truyện kể dân gian Tày vùng Đông Bắc Việt Nam của tác giả Vũ Anh Tuấn* (Luận án Phó Tiến sĩ - 1991). Sự ra đời của các công trình trên đã khẳng định vị trí và giá trị của truyện kể dân gian các dân tộc thiểu số trong kho tàng truyện kể các dân tộc Việt Nam. Còn cuốn *Bản sắc và truyền thống văn hóa các dân tộc tỉnh Bắc Kạn* (2004) phản ánh khá chi tiết về những kinh nghiệm trong sản xuất nông nghiệp của đồng bào, về đời sống văn hóa vật chất và tinh thần, với những nghi lễ trong tang ma, cưới gả cũng như các phong tục tập quán từ xa xưa của các dân tộc trong tỉnh. Qua đó giúp chúng ta có cái nhìn cụ thể về văn hóa ở Bắc Kạn nói chung và huyện Ba Bể nói riêng. Bên cạnh đó, các luận văn *Truyện thơ Nôm Tày - Đặc điểm nổi bật trong văn hóa dân gian và văn hóa Tày* của Hà Thị Bích Hiền (Luận văn thạc sĩ Đại học sư phạm Hà Nội 2003), *Khảo sát và so sánh một số típ truyện kể dân gian Tày - Việt của Lương Anh Thiết* (Luận văn thạc sĩ Đại học sư phạm Thái Nguyên 2003), *Khảo sát những đặc điểm truyền thuyết của người Tày ở Bắc Kạn* của Mai Thu Thủy (Luận văn thạc sĩ Đại học sư phạm Hà Nội 2005) đã đem đến cho người đọc cái nhìn cụ thể, chi tiết những đặc điểm về nội dung và nghệ thuật của một số thể loại truyện kể dân gian dân tộc Tày ở Bắc Kạn nói chung. Còn luận văn *Khảo sát truyện kể dân gian Tày - Nùng xứ Lạng* của Nguyễn Thị Tân Hương (Luận văn thạc sĩ Đại học sư phạm Thái Nguyên, 2012) khảo sát về 3 thể loại truyện kể dân gian thần thoại, truyền thuyết, cổ tích của hai dân tộc Tày - Nùng ở Lạng Sơn và đặc điểm của 3 thể loại đó trên một số bình diện. Đây thực sự là tài liệu quý báu, gợi dẫn chúng tôi tiếp tục thực hiện đề tài của mình.